

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНЬОГО ПОЛІТОЛОГА

У статті розкривається важливість урахування психологічних чинників у формуванні професійно-комунікативних умінь і навичок майбутніх політологів.

Ключові слова: *уміння, навички, мовленнєва діяльність, професійно-комунікативна компетентність.*

В статье раскрывается важность учета психологических факторов в формировании профессионально-коммуникативных умений и навыков будущих политологов.

Ключевые слова: *умения, навыки, деятельность, коммуникация, профессионально-коммуникативная компетентность.*

The article deals with the importance of considering the psychological formation basis for professional-communicative abilities and skills of political sciences students.

Key words: *abilities, skills, speech activity, professional-communicative competence.*

Одним із напрямів фахової підготовки майбутнього політолога є формування у процесі навчання системи професійно-комунікативних умінь і навичок. Недостатність уваги до формування й удосконалення навичок комунікації в системі політологічної освіти призводить до того, що студенти обмежуються комунікативними знаннями, отриманими з різних джерел і сфер людського життя. Але цього замало для специфічної професійної діяльності політолога, коли висуваються високі вимоги до культури професійного спілкування, уміння орієнтуватися в численних комунікативних ситуаціях. Досить часто недоліки в майбутній професійній діяльності зумовлені низьким рівнем сформованості комунікативних умінь і навичок під час навчання в університеті. Для того, щоб з'ясувати причини виникнення таких проблем і знати шляхи їх усунення, необхідно всебічно розуміти сам процес формування професійно-комунікативних умінь і навичок, зокрема розглянути його з психологічного аспекту.

У науковій літературі по-різному підходять до розуміння суті понять «уміння» й «навички», їх співвідношення. Одні дослідники (П. Гальперін, Ю. Чабанський, М. Скоткін, І. Харламов, П. Щербань) первинними розглядають уміння, а навички – вторинними в тріаді: знання – уміння – навички. Інші науковці (В. Онишук, А. Петровський, С. Львова, А. Барабанщиков, О. Сердюк) у зазна-

ченій системі після «знань» розглядають «навички», що характеризуються «як початок осмисленої дії, свідоме, але невміле виконання», а «вміння» поставлені на третє місце як «поєднання знань і навичок в дії [12, 8]». Таке неоднозначне трактування зазначених понять можна пояснити складністю самого процесу формування умінь і навичок, що передбачає, за визначенням В. Вітюк, реалізацію знань студентів у їхніх уміннях, закріплення, систематизацію та автоматизацію цих умінь у навичках [2, с. 5].

Проблема формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців знайшла широке відображення в наукових працях психолінгвістів (С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, Б. Баєв, М. Жинкін, І. Зимня, А. Маркова, О. Леонтєв, Н. Тализіна, Г. Костюк, І. Синиця, Є. Ільїн, Л. Столяренко). Зазначену проблему у своїх методичних працях порушували М. Пентилюк, О. Горошкіна, Л. Паламар, Л. Петровська, Т. Окуневич, Т. Левшенко, С. Борисенко, Л. Златів, Т. Симоненко, О. Уваркіна, Є. Ісаєв. Аналіз сучасних досліджень з цієї проблеми, педагогічний досвід виявив потребу в серйозній увазі до рівня сформованості професійно-комунікативних умінь і навичок студентів-політологів та недостатню розробленість цієї проблеми у психолінгвістичній літературі.

Метою нашої статті є окреслення основних психологічних положень, на які необхідно

спиратися у формуванні професійно-комунікативних умінь і навичок майбутнього політолога.

Комунікативні знання, уміння й навички є основою формування професійно-комунікативної компетентності, що характеризується, на думку Т. Симоненко, такими двома групами умінь, а саме: «загальнокомунікативними (забезпечують перебіг комунікацій в ситуаціях повсякденної міжособистісної інтеракції) та професійно-комунікативними (професійно значущі комунікативні вміння, що забезпечують комунікацію в умовах дидактичної інтеракції між адресантом і адресатом як суб'єктом навчальної взаємодії) [11, с. 39]». Практично всі дослідники вважають, що необхідною умовою готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності є високий рівень сформованості комунікативної компетентності. Як зазначено в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, «кусі компетентності людини слугують, так чи інакше, здатності користувача мовою до спілкування і можуть розглядатися як аспекти комунікативної компетентності [3, с. 101]», тому формування й удосконалення професійно-комунікативних умінь і навичок студентів повинно відбуватися не лише при вивченні мовних курсів, а й протягом усього навчання.

Для того щоб сформувати зазначені уміння й навички студентів-політологів, викладач має знати й розуміти особистість студента, що допоможе визначити найбільш ефективні прийоми і методи навчання. Тому першим важливим чинником у формуванні професійно-комунікативних умінь і навичок є врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, серед яких провідним ми вважаємо інтелектуальний розвиток.

Для того щоб сформувати професійно-комунікативні уміння і навички студентів-політологів, викладач має всебічно знати й розуміти особистість студента. К. Ушинський писав: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відносинах, то вона, перш за все, має пізнати її у всіх відносинах». Тому врахування вікових особливостей студентської аудиторії є важливим фактором ефективної організації навчально-виховного процесу.

Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Воно включає людей, які цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями і професійними вміннями.

Відомо, що студентський вік виділений як спеціальний об'єкт педагогічних досліджень порівняно недавно (у 70-ті роки ХХ століття), коли вчені почали планувати дослідження з педагогіки вищої школи та методики викладання, але вже існує декілька вікових періодизацій життєвого циклу людини й кожен з дослідників по-своєму визначає студентський вік. У нашому дослідженні ми будемо спиратися на періодизацію, запропоновану І. Зимньою, яка визначає, що «студентство – це особливий віковий період «пізньої

юності – ранньої дорослості [4, с. 68]». Цей період, у свою чергу, поділяється на два етапи – від 17 до 19 (І і ІІ курси) та від 19-20 і далі – студенти старших курсів. Нас цікавить перший віковий період (пізня юність), оскільки дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Культура мовлення», «Риторика» викладаються на І і ІІ курсах.

Для успішного навчання в університеті потрібний високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, уяви, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широкого кола пізнавальних інтересів, певного рівня володіння логічними операціями. На думку багатьох психологів, оптимальний розвиток інтелектуальних функцій досягається в період пізньої юності – ранньої дорослості (у науковій літературі цей період припадає на студентські роки), а їх інтенсивність залежатиме від двох чинників – обдарованості (внутрішній) та освіти (зовнішній) [1, с. 124]. Завдання викладача – організувати навчальний процес так, щоб відбулося перетворення цього зовнішнього, соціального чинника у внутрішній, що й буде формувати цілісну структуру інтелекту студента.

Як соціальна група, студентство характеризується визначеністю в майбутній професії, сформованістю стійкого ставлення до обраного фаху. Рівень уявлень студента про професію безпосередньо співвідноситься з рівнем ставлення до навчання, і чим більше студент знає про свою майбутню професію, тим позитивнішим є його ставлення до навчання.

Майбутні політологи належать до фахівців гуманітарного профілю, а отже, мають вербальний тип інтелекту. Відомо, що представники публічних професій повинні мати багатий словниковий запас, уміти правильно його використовувати, характеризуватися широтою пізнавальних інтересів, ерудованістю, точно співвідносити конкретні й абстрактні поняття й мати в цілому розвинене абстрактне мислення [10, с. 337]. Політолог – це професія, що належить до системи «людина – людина», тому їх фахову діяльність не можна розглядати ізольовано від основ комунікації. Обов'язковими вимогами до представників цієї професії є прагнення до спілкування, уміння легко вступати в контакт з іншими людьми, володіння мовою, мімікою, жестами, уміння слухати, здатність знаходити спільну мову з різними людьми, уміння переконувати й знаходити компроміс у стосунках між людьми. Усе сказане вище складає комунікативну компетентність, досягнути високого рівня якої можливо саме на заняттях з українського професійного мовлення.

Для оволодіння професійно-комунікативними вміннями і навичками важливо також враховувати рівень розвитку загальнокомунікативних умінь студентів. Відомий психолінгвіст О. Леонтьєв детально дослідив ці вміння, на підставі його класифікації ми можемо виділити загальноко-

мунікативні вміння, якими повинен володіти майбутній фахівець у галузі політології, зокрема:

- уміння керувати своєю поведінкою, тобто мати розвинені вольові якості;
- уміння бути спостережливим, уважним, гнучким та ін.;
- уміння соціальної перцепції, або «читання з обличчя»;
- уміння розуміти, а не тільки бачити, тобто адекватно моделювати особистість свого співрозмовника, опонента, його психічний стан, настрої за зовнішніми ознаками;
- уміння «подавати себе» у спілкуванні з іншими;
- уміння оптимально будувати своє мовлення у психологічному плані, тобто вміти спілкуватися;
- уміння вербального й невербального контакту зі співрозмовником;
- гностичні уміння, пов'язані з усвідомленням, систематизацією і переносом інформації [7, с. 34].

Ураховуючи принцип наступності, викладач вищої навчальної заклади повинен з'ясувати, якими вміннями володіють першокурсники після закінчення середньої школи, оскільки навчання у школі також спрямоване на формування комунікативних умінь і навичок. Проте, як свідчить дослідження Л. Поварниціної, у студентів існують певні труднощі у спілкуванні, а саме: 1) нерозуміння партнера спілкування, тобто недостатньо сформованість власне перцептивної сторони спілкування; 2) невміння поводити себе під час процесу комунікації, незнання предмета спілкування [4, с. 67]. Тому зусилля викладачів повинні бути спрямовані на подолання таких труднощів, щоб потім легше було формувати професійно значущі комунікативні уміння.

Уміння й навички є обов'язковими компонентами будь-якої діяльності, мовленнєвої зокрема, тому ще одним психологічним аспектом, що має, на наш погляд, безпосереднє відношення до проблеми, яку ми розглядаємо, є врахування деяких положень теорії мовленнєвої діяльності, що є «сукупністю психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання й розуміння мовлення або породження його в усній та писемних формах [9, с. 34]». Ця теорія передбачає обов'язкове врахування ситуації, контексту, у яких реалізовано певну мовленнєву дію, а також її мотивацію. Безпосереднім завданням мовленнєвої діяльності є створення тексту, дискурсу.

У формуванні професійно-комунікативних умінь і навичок студентів треба спиратися на здобутки психолінгвістики, що досліджує не тільки процеси породження, сприйняття висловлювань, а й психічні механізми відношень між витоками повідомлень (кодуванням) і його осмисленням (декодуванням). Процес породження професійного мовлення – вид мовленнєвої діяльності, що складається з системи дій, які, в свою

чергу, представлені певними операціями. Так, перш ніж висловити фразу свого виступу, промови тощо, у студента-політолога виникає мотив до цієї дії, потім іде програмування, лексичне і синтаксичне його конструювання, внутрішнє проговорювання і лиш потім звуко-мовленнєве вираження. При сприйманні мовлення відбувається «переклад» звуків у значення слів, що забезпечує розуміння, про правильність якого ми можемо судити лише за наявності зворотного зв'язку.

Саме тому навчальний процес повинен бути організований так, щоб об'єктом навчання була професійна комунікативна діяльність в усіх її проявах – слуханні, говорінні, читанні та письмі. Визначальною характеристикою такої діяльності, згідно з О. Леонтєвим, є її предметність. «Головне, що відрізняє одну діяльність від іншої, це відмінність у їх предметі [8, с. 153]». Тому важливим засобом формування професійно-комунікативних умінь і навичок є включення у «предметно-комунікативну діяльність [5, с. 153]». Тобто формування професійно-комунікативних умінь і навичок майбутнього політолога, перш за все, потребує з'ясування предметного змісту подальшої професійної діяльності. Це складне завдання, для розв'язання якого потрібні об'єднані зусилля викладачів фахових дисциплін.

Поняття «предмет діяльності» включає, поперше, потреби, мотиви, мету навчання, по-друге, знання і способи дії, які належать до їх фаху, по-третє, норми і засоби досягнення поставленої мети [6, с. 23]. Найважливішим компонентом цього поняття є мотив, що пов'язаний з метою діяльності й постає з потреб та інтересів особистості. Мотив, як відомо, є основною умовою породження мовлення. Тобто, як зазначає І. Зимня, передумовою мовленнєвої діяльності є комунікативно-пізнавальна потреба студента, тому головне завдання, що стоїть перед викладачем, зробити так, щоб створити, сформувати або зберегти існуючу в студента потребу в спілкуванні, але вже для пізнання засобами мови професійно значущої дійсності [4, с. 38].

Основними мотивами засвоєння професійного мовлення, пов'язаного з усвідомленням його основних проблем, є прагнення підготуватися до майбутньої діяльності та пізнання світу, інтерес до знань. Але поряд із цими основними виступають інші, другорядні мотиви, починаючи з прагнення випробувати свої сили й можливості, оскільки організація занять уключає публічну перевірку знань в аудиторії, випробування – іспити. Формування професійного мовлення може виступити для студента і як особиста проблема. Крім того, досліджуваний процес професійного мовлення в основному за своєю мотивацією зводиться до виконання власних обов'язків перед викладачем та одногрупниками (однокурсниками), перед вищим закладом освіти, у якому навчається студент, перед державою, що ставить вимогу підготувати висококваліфікованих фахів-

ців, і, нарешті, перед самим собою, як самовдосконалення.

Як зазначає І. Зимня, для студентського віку характерні два типи мотивів: мотив досягнення мети і пізнавальний мотив. Останній становить основу навчально-пізнавальної діяльності людини, відповідаючи самій природі мисленнєвої діяльності юнацького віку. Одночасно суттєво посилюється мотив пошуку нових ділових контактів і співпраці з іншими людьми (однотипниками, однокурсниками, товаришами, викладачами, батьками). Студенти вчаться ставити перед собою гнучкі цілі, пов'язані з етапом соціального і професійного самовизначення, що настав [5, с. 184-185].

Саме тому пропонувані на заняттях завдання повинні зацікавлювати своїм змістом, виробляти інтерес до плідної роботи над удосконаленням свого мовлення та спонукати до обговорення питань професійного змісту. Студенти повинні оволодіти основними компонентами мовленнєвої діяльності, а саме: розуміти зміст і призначення засвоєних мовних знань, виробити вміння сприймання і розуміння мови професійного спрямування під час слухання і читання, говоріння і письма, вміти контролювати й оцінювати якість своєї мовленнєвої діяльності. Отже, мовленнєва діяльність студента – складний психічний процес, вивчення основ якого дасть можливість розробити ефективну методику вдосконалення професійно-комунікативних умінь і навичок майбутнього політолога.

В основі професійного мовлення студента-політолога лежать вміння будувати й реалізувати висловлювання таким чином, щоб воно було оптимальним, тобто найкращим чином пристосованим до завдань інформування та переконання задля реалізації мети спілкування з іншими людьми. Студент вчиться бути кваліфікованим мовцем та цікавим співрозмовником, уважніше ставиться до власного і чужого мовлення. Тому основним завданням формування професійно-комунікативних умінь і навичок є збагачення словника фахової лексики, засвоєння формул мовного етикету, застосовуючи усні вправи – складання діалогів різної тематики, засвоюючи

норми поведінки в суспільстві. Треба також виробляти в студентів навички критичного ставлення до свого і чужого мовлення.

Урахування всіх зазначених чинників не матиме відповідного ефекту, якщо їх практичне використання в навчальному процесі не буде викликати в кожного студента емоційного задоволення, творчого піднесення. Тому ще однією обов'язковою психологічною передумовою формування професійно-комунікативних умінь і навичок є позитивне ставлення студентів до навчального процесу. Навчання повинно відбуватися у формі співробітництва, бо свідомість формується, розвивається й виявляється не тільки в процесі предметної діяльності, а й у спілкуванні. Таке навчання ґрунтується на взаєморозумінні викладача і студента, що досягається завдяки емоційності навчального матеріалу, використання протягом заняття інноваційних форм роботи, через стимулювання позитивних почуттів, спонукання студентів до самовдосконалення.

Отже, обґрунтування проблеми формування професійно-комунікативних умінь і навичок майбутніх політологів передбачає врахування психологічних та психолінгвістичних аспектів, на основі яких ґрунтується методика роботи викладача, а саме:

- а) урахування індивідуально-психологічних особливостей студентів;
- б) урахування рівня розвитку загальнокомунікативних умінь студентів;
- в) акцентація уваги на положеннях теорії мовленнєвої діяльності;
- г) аналіз мотивації як важливої передумови розвитку професійної комунікативної діяльності студентів;
- д) позитивне ставлення студентів до навчального процесу.

Перспективи подальших наших досліджень з проблеми формування професійно-комунікативних умінь і навичок майбутнього політолога пов'язані з практичною реалізацією викладених положень. Це передбачає спеціальну роботу під час вивчення дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Вітюк В. Психологічні фактори формування орфографічних умінь і навичок // Українська мова і література в школі – 2005. – № 6. – С. 5-7.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зимня И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989. – 219 с.
5. Зимня И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1989. – 222 с.
6. Исаев Е.И. Психологические основы формирования профессионально-педагогических умений и навыков будущего учителя // Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки будущего учителя: Межвузовский сборник научных трудов / Отв. ред. проф. А.А. Орлов. – Тула, 1989. – С. 22-30.
7. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 45 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х томах / Под. ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1983. – 389 с.
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авторів за ред. М.І. Пентилука – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.

10. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие / Под ред. М.В. Булановой-Топорковой. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 544 с.
11. Симоненко Т. Лінгводидактичні засади формування професійної комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів / Українська мова і література в школі. – 2006. – № 6. – С. 39-41.
12. Щербань П.М. ЗУН чи ЗНУ?! // Освіта. – 2003. – № 9 – С. 8-9.

Рецензенти: д.пед.н, професор Федоришин Б.О.,
д.пед.н., професор Старіков І.М.

© Денищич Т.А., 2009

Стаття надійшла до редакції 14.05.2009 р.